

Anetta Kadej

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Wybrane kryminalistyczne metody śledcze – możliwość wykorzystania w audycie śledczym

Streszczenie

Artykuł prezentuje wybrane kryminalistyczne metody śledcze – badanie dokumentów, przesłuchanie, oględziny, ekspertyzy i analizę kryminalną, wskazując na możliwość ich wykorzystania w toku audytu śledczego.

W artykule omówiono podstawowe zagadnienia związane z oceną wiarygodności dokumentów, wyjaśniając pojęcia dokumentu i fałszerstwa oraz sygnalizując problematykę związaną z oceną autentyczności podpisów. Przedstawiono najważniejsze psychologiczne aspekty formowania się zeznań, które powinny być uwzględnione w ocenie prawdopodobności wyjaśnień odbieranych w toku audytu śledczego. Wskazano na możliwość przeprowadzenia w toku audytu śledczego czynności zbliżonych oględzinom i badaniom eksperckim. W artykule wyjaśniono także istotę analizy kryminalnej, przedstawiając jej typologię i zakres zastosowań. Zasygnalizowano również podobieństwa elektronicznych form nadzoru stosowanych przez przedsiębiorstwa do kryminalistycznych metod śledczych – obserwacji i podsłuchu.

Słowa kluczowe: audyt, audyt śledczy, metody śledcze, kryminalistyczne metody śledcze

Kody klasyfikacji JEL: M420, K420

1. Wprowadzenie

Głównym przedmiotem zainteresowania kryminalistyki jest przestępstwo jako działanie niezgodne z prawem, a celem nadrzędnym – opracowanie metod wykrywania przestępstw i ich sprawców oraz metod gromadzenia dowodów ich winy¹. Kryminalistyka ogranicza zakres swojego zainteresowania do czynów penalizowanych w świetle przepisów karnych. Jako dziedzina nauki wypracowała jednak takie metody wykrywcze, których praktyczne zastosowanie, polegające na zidentyfikowaniu sprawcy i zgromadzeniu przeciwko niemu dowodów, może być z powodzeniem wykorzystane w stosunku do nadużyć gospodarczych, będących przedmiotem zainteresowania audytu śledczego.

Pojęcie nadużyć jest kategorią znacznie szerszą niż pojęcie przestępstwa, którym zajmuje się kryminalistyka. Termin nadużycie odnosi się do różnych patologii życia gospodarczego, zarówno systemu gospodarczego, jak i samego procesu gospodarowania, czyli prowadzenia działalności gospodarczej². Nadużycia mają niejednorodny charakter, ale główną ich cechą jest to, że skierowane są przeciwko różnym elementom prowadzonej przez przedsiębiorstwo działalności, zagrażają jego interesom i są wynikiem działań różnych osób zaangażowanych przez przedsiębiorstwo lub z nim kooperujących³. Działania lub zaniechania stanowiące nadużycia cechuje celowość, niezgodność z prawem lub innymi obowiązującymi procedurami oraz utajenie działania. Szczególne znaczenie ma właśnie cecha utajenia, która powoduje, że dla ujawnienia nadużycia konieczne jest zastosowanie metod wykrywczych – śledczych. Audyt śledczy jako narzędzie ujawniania nadużyć gospodarczych korzysta przede wszystkim z metod rewizji finansowej, które w wielu przypadkach okazują się niewystarczające. Dla ujawnienia nadużycia czy ustalenia sprawcy niejednokrotnie niezbędne jest wykorzystanie właśnie metod z zakresu kryminalistyki, co czyni audyt śledczym i zbliża pracę audytora do pracy śledczego.

Skuteczny audytor powinien dostrzegać możliwości zastosowania takich metod, mieć podstawową wiedzę niezbędną do ich przeprowadzenia, a także umiejętność oceny ich wartości informacyjnej.

¹ J. Widacki, *Kryminalistyka*, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 3.

² W. Jasiński, *Nadużycia w przedsiębiorstwie: przeciwdziałanie i wykrywanie*, Wydawnictwo Poltex, Warszawa 2013, s. 15.

³ Ibidem, s. 16.

Celem artykułu jest przedstawienie wybranych kryminalistycznych metod wykrywczych jako metod, które mogą być zastosowane w toku audytu śledczego.

Najważniejszym zadaniem, jakie stawia przed audytem śledczym współczesna rzeczywistość gospodarcza, jest ujawnienie nadużycia – jego istoty, sposobu realizacji, zidentyfikowanie sprawcy oraz oszacowanie wartości strat poniesionych przez przedsiębiorstwo. Nie jest to jednak jedyny cel audytu śledczego. Konsekwencją ujawnienia nadużycia i ustalenia sprawcy jest często konieczność zgromadzenia w toku audytu śledczego materiałów dowodowych, które będą podstawą do dalszych decyzji przedsiębiorstwa. Niezależnie od możliwości skierowania sprawy na drogę postępowania karnego czy odszkodowawczego, zgromadzone dowody są co najmniej podstawą do decyzji personalnych wobec sprawcy lub osób nadzorujących. Analogiczne cele są głównymi zadaniami praktycznymi metod kryminalistycznych, wśród których wskazać należy:

- badanie dokumentów,
- przesłuchanie,
- oględziny,
- ekspertyzy,
- analizę kryminalną.

Dla zastosowania ww. metod, z punktu widzenia kryminalistyki, niezwykle istotne jest utrwalenie ich rezultatów, zgodnie ze standardami dowodowymi procesu karnego⁴. Aspekt dowodowy wymienionych metod nie ma natomiast większego znaczenia dla audytu śledczego, dla którego najważniejszy jest ich aspekt wykrywczy. Dla audytora liczy się to, co może z ich wykorzystaniem ustalić oraz w jaki sposób poprawnie je zastosować, aby miały maksymalny walor informacyjny.

2. Badanie dokumentów

W ujęciu materialnego prawa karnego „dokumentem jest każdy przedmiot lub inny zapisany nośnik informacji, z którym jest związane określone prawo, albo który ze względu na zawartą w nim treść stanowi dowód prawa, stosunku prawnego lub okoliczności mającej znaczenie prawne”⁵.

⁴ Standardy dowodowe dla procesu karnego regulują przepisy Działu V Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 1997 nr 89, poz. 555 ze zm.).

⁵ E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011, s. 360.

Podstawową grupę dokumentów, których badaniem zajmuje się audyt śledczy, są dokumenty finansowo-księgowo, zwane dowodami źródłowymi. Dokumenty te sporządza się według ściśle określonych zasad, wynikających z regulacji ustawowych oraz towarzyszących im rozporządzeń wykonawczych. W tym miejscu wymienić należy jedynie najważniejsze: ustawę o rachunkowości, a także ustawy podatkowe – Ordynację podatkową, ustawę o podatku od towarów i usług oraz inne m.in. ustawę prawo bankowe, prawo wekslowe. Regulacje te precyzują wymagania, jakim podlegają dokumenty finansowo-księgowo, w szczególności rodzaj dokumentu, jego formę i elementy niezbędne, a także zasady sporządzenia.

W dobie rachunkowości elektronicznej dowody źródłowe nie muszą mieć wyłącznie formy tradycyjnej – papierowej. Ustawodawstwo uważa za równoważne z tradycyjnymi dowodami źródłowymi także zapisy powstające z wykorzystaniem technik informatycznych, zwane dokumentami elektronicznymi.

Dokumenty, zarówno tradycyjne jak i elektroniczne, sporządzone wbrew regulacjom dotyczącym zasad ich tworzenia uznac należy za dokumenty nieprawidłowe. Dokumenty te wskazują na rzeczywiste zdarzenia gospodarcze, dokumentują stan faktyczny, jednak z naruszeniem norm związanych z ich tworzeniem.

Z punktu widzenia audytora śledczego ważniejszym od formalnej poprawności dokumentu jest jego wiarygodność i rzetelność, która oznacza jego zgodność ze stanem faktycznym.

Dokumenty nierzetelne nie odzwierciedlają faktycznego przebiegu zdarzeń gospodarczych i nie stanowią dowodu ujętych w nim zapisów. Takie dokumenty są nośnikiem zafałszowanej lub nieprawdziwej informacji, dotyczącej zaistnienia lub przebiegu zdarzenia gospodarczego. Ocena rzetelności danego dokumentu finansowo-księgowo daje podstawę do zidentyfikowania nadużycia.

W odniesieniu do dokumentów nierzetelnych prawo karne posługuje się najczęściej pojęciem fałszerstwa dokumentów.

Mały słownik języka polskiego wyjaśnia, że fałszerstwem jest niezgodne z prawem podrabianie czegoś, imitowanie, naśladowanie⁶. Fałsz to niezgodność z prawdą, czy rzeczywistością, nieszczerłość, kłamstwo, obłuda, a także oszustwo lub podrobienie⁷.

W odniesieniu do fałszu dokumentów literatura z dziedziny prawa karnego wskazuje na istnienie dwóch rodzajów fałszu. Pierwszym z nich jest fałsz materialny, który występuje w postaci fizycznej, materialnej ingerencji w treść dokumentu.

⁶ *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, PWN, Warszawa 1993, s. 192.

⁷ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, PWN, Warszawa 1965, s. 803.

Oznacza on podrobienie lub przerobienie autentycznego dokumentu⁸. Przerobienie oznacza bezprawne dokonanie modyfikacji dotyczących treści autentycznego dokumentu w taki sposób, by nadać mu nową treść lub znaczenie⁹. Z fałszem materialnym mamy także do czynienia w sytuacji podrobienia, czyli sporządzenia całego dokumentu na nowo w taki sposób, że stwarza on pozory autentyczności, lecz jego treść jest niezgodna z prawdą¹⁰.

Drugim rodzajem fałszu jest fałsz intelektualny. W doktrynie prawa karnego dla tego rodzaj fałszu przyjęło się określenie poświadczenie nieprawdy¹¹. W odniesieniu do fałszu intelektualnego nie mamy do czynienia z fizyczną ingerencją w treść dokumentu, lecz ze sporządzeniem dokumentu pierwotnego przez osobę uprawnioną do jego stworzenia, która stwierdza okoliczności całkowicie niezgodne z prawdą.

Dokument nierzetelny może być wynikiem fałszerstwa, zarówno podrobienia, jak i przerobienia. Może być także fałszyfikatem powstałym wyłącznie w celu upozorowania zaistnienia zdarzenia gospodarczego.

Współczesna kryminalistyka bardzo dużo uwagi poświęca zagadnieniu technicznych metod fałszowania – podrabiania i przerabiania dokumentów, a ekspertryza dokumentów uchodzi za najstarszą dziedzinę spośród technik identyfikacji kryminalistycznej¹².

Dla audytu śledczego najistotniejsze znaczenie ma badanie autentyczności dokumentów, identyfikacja podpisów i osób fałszujących podpisy, identyfikacja pieczętek oraz identyfikacja dokumentów powielanych i kopiowanych. Omówienie wszystkich możliwości badawczych dokumentów przekracza ramy niniejszego artykułu.

W dobie powszechnego zastosowania techniki komputerowej fałszerstwo staje się coraz trudniejsze do wykrycia. Wyrafinowanym fałszerstwom podlegają niejednokrotnie dokumenty objęte szczególnymi technicznymi zabezpieczeniami, np. środki płatnicze – pieniądze i karty kredytowe. Fałszerstwo dokumentów finansowo-księgowych nie nastręcza poważnych trudności, gdyż dokumenty te nie należą do kategorii dokumentów szczególnie zabezpieczonych przed fałszerstwem. Podstawowe

⁸ J. Piórkowska-Fliger, *Fałsz dokumentu w polskim prawie karnym*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2004, s. 269

⁹ A. Marek, *Komentarz do kodeksu karnego. Część szczególna*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 2000, s. 281.

¹⁰ R. Góral, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2002, s. 432

¹¹ K. Schneider, *Błędy i oszustwa w dokumentach finansowo-księgowych*, PWE, Warszawa 2007, s. 140.

¹² J. Widacki, *Kryminalistyka...*, op.cit., s. 225

dokumenty transakcyjne – faktury, zwykle sporządzane są z wykorzystaniem komputerowych systemów fakturujących, nie zawierają podpisów ani pieczęci, co czyni je szczególnie podatnymi na fałszerstwa. Wśród dokumentów finansowo-księgowych najczęściej fałszowanym dokumentem jest właśnie faktura. Pozostałymi dokumentami związanymi z dokumentowaniem zdarzeń gospodarczych są dokumenty transportu międzynarodowego, listy przewozowe, świadectwa pochodzenia towarów, dowody odpraw celnych¹³.

Jednym z zadań audytora śledczego jest ujawnienie dokumentów sfalszowanych oraz zidentyfikowanie zapisów ksiąg dokonanych na ich podstawie. Dokumenty takie stanowią niekiedy jedyny ślad nadużycia. Dokumentami, które mogą być poddane badaniu metodami kryminalistycznymi, są tylko te, które zawierają elementy możliwe do zweryfikowania pod względem autentyczności (podpisy, pieczęcie).

Badanie podpisów ma na celu ustalenie autentyczności podpisu. Podpis ze względu na niewielką ilość elementów graficznych oraz dużą częstotliwość cechuje automatyzm jego składania. „W badaniach podpisów należy mieć na uwadze fakt, iż nikt nie potrafi dwa razy podpisać się tak, aby jeden podpis był kopią drugiego. Jeżeli stwierdzi się, że podpisy są identyczne, to jeden z nich jest sfalszowany albo też stanowi kopię autentycznego podpisu”¹⁴.

Badanie dokumentu przez audytora śledczego ogranicza się do stwierdzenia autentyczności podpisu. W przypadku ustalenia fałszerstwa, możliwości zidentyfikowania jego sprawcy na podstawie metody badania podpisów w toku audytu są znikome.

Dokumentami podatnymi na ten rodzaj fałszerstwa są wszelkie pokwitowania, w tym dokumenty kasowe KP, KW, umowy, zlecenia, listy obecności pracowników oraz ręcznie wypełniane ewidencje, protokoły, np. protokoły likwidacyjne, protokoły odbioru prac. Powstają one zwykle w celu nadużyć, polegających na ukryciu kradzieży gotówki lub innych składników majątku (fałszerstwo poprzez złożenie podpisu za inną osobę na dokumencie wypłaty lub powierzenia składnika majątku) oraz wyłudzeniach związanych z czasem pracy.

¹³ D. Jagiełło, *Statystyczne ujęcie oraz poziom świadomości społecznej w odniesieniu do przestępczości skierowanej przeciwko dokumentom*, w: *Dokument i jego badania*, red. R. Cieśla, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 142.

¹⁴ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka. Zarys systemu*, Difin, Warszawa 2015, s. 145.

3. Przesłuchanie

„Głównym celem przesłuchania jest uzyskanie takich informacji o osobach, miejscach, zjawiskach, zdarzeniach, faktach czy stosunkach, które mogą być przydatne dla uzyskania prawdy obiektywnej w konkretnej sprawie”¹⁵. Przesłuchanie w prawie karnym jest czynnością dowodową, dlatego sposób jego przeprowadzenia i dokumentowania regulują dosyć szczegółowo przepisy kodeksu postępowania karnego. Prowadzone na potrzeby audytu śledczego rozmowy, pozbawione rygoru odpowiedzialności karnej, są w rzeczywistości wywiadem z osobami dysponującymi niezbędnymi informacjami. Mimo że, przeprowadzając wywiad, audytor śledczy nie jest związany regułami prawa karnego, zasady i techniki prowadzenia wywiadu, a przede wszystkim ocena wiarygodności składanych wyjaśnień, pozostają identyczne jak przy przesłuchaniu.

Celem nadrzędnym dla audytora jest pozyskanie informacji niezbędnych do oceny pewnych okoliczności lub zaistniałych zdarzeń. Dlatego należy odpowiednio dobrać grono osób, z którymi przeprowadzi się wywiad lub od których pozyska wyjaśnienia. Nieodpowiedni dobór osób znacznie obniża jakość informacyjną i zwiększa czasochłonność audytu.

Pomocne w doborze uczestników wywiadu jest przeprowadzenie wstępnych rozmów lub pozyskanie swobodnych wypowiedzi szerszego grona osób. Czynności te odpowiadają kryminalistycznemu rozpytaniu, które polega na aktywnym odbiorze wypowiedzi osób, które mogą posiadać przydatne informacje¹⁶.

Chociaż audytor śledczy nie jest związany regułami dotyczącymi gromadzenia materiału dowodowego, może wywiad udokumentować lub utrwalić w inny sposób na potrzeby przyszłych ewentualnych postępowań prawnych.

Przeprowadzając wywiad z pracownikami przedsiębiorstwa, audytor musi być świadomy psychologicznych aspektów składania wyjaśnień. Inteligencja, osobowość, zdolność postrzegania, pamięć oraz sposób formułowania myśli są cechami indywidualnymi, które audytor musi wziąć pod uwagę, przyjmując wyjaśnienia. Z tego powodu przeprowadzenie wartościowego wywiadu nie jest czynnością łatwą. Wymaga ono nie tylko dobrej znajomości okoliczności sprawy, lecz także ogólnego doświadczenia życiowego i wiedzy z zakresu podstaw psychologii, które pozwalają

¹⁵ Ibidem, s. 282.

¹⁶ J. Widacki, *Kryminalistyka...*, op.cit., s. 85.

na rozpoznanie cech indywidulanych danej osoby i dostosowanie do niej taktyki wywiadu. Sprzyjają temu także dobre rozpoznanie i pozyskanie jak największej liczby informacji o przesłuchiwanej osobie.

Psychologicznym aspektem przesłuchania, w tym także wywiadu, poświęcono szereg opracowań naukowych¹⁷. Omówienie wszystkich wykracza poza tematykę niniejszego artykułu, w związku z tym przedstawione zostaną tylko najważniejsze.

Formowanie się zeznań, wyjaśnień dokonuje się w trzech etapach:

- 1) dokonywanie spostrzeżeń,
- 2) przechowywanie w pamięci (zapamiętywanie/zapominanie),
- 3) odtwarzanie (relacjonowanie).

Spostrzeżenie to „odzwierciedlenie w świadomości ludzkiej przedmiotów i stosunków zachodzących w rzeczywistości w całej ich złożonej strukturze. (...) Spostrzeżenia to nie tylko pewien ciąg wrażeń, ale również wzajemne relacje między tymi wrażeniami”¹⁸. Stopień odbioru wrażeń jest indywidualny dla każdego człowieka. Sposób, w jaki ludzie postrzegają rzeczy czy zdarzenia, zależy od tego, co jest przedmiotem postrzegania, ale także od tzw. czynników zniekształcających percepcję. Literatura przedmiotu wskazuje na następujące czynniki: obiektywne (np. odległość, oświetlenie, usytuowanie, czas postrzegania, kształt, wielkość i barwa), fizjologiczne (np. stan zdrowia, stan zmysłów), psychiczne (np. nastawienie emocjonalne, koncentracja). Występowanie tych czynników powoduje, iż w procesie postrzegania powstają błędy, w rezultacie czego relacje dotyczące spostrzeżeń mogą nie być całkiem zgodne z rzeczywistością. Opisy tych samych elementów rzeczywistości, postrzeganych przez różne osoby, będą się zatem różnić¹⁹.

Następstwem spostrzeżenia jest zapamiętanie, a jego kolejnym etapem zapominanie. Proces zapominania zaczyna się natychmiast po zapamiętaniu, a jego przebieg ilustruje tzw. krzywa zapominania. Krzywa zapominania początkowo gwałtownie spada, później obniża się powoli i stopniowo²⁰. Oczywistym wnioskiem wynikającym z krzywej zapominania jest fakt, że im dłuższy okres między zdarzeniem

¹⁷ Szerzej: W. Kołakowska, B. Lach, *Psychologiczne determinanty zeznań świadków i osób składających wyjaśnienia*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 1998; E. Gruza, *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym, problematyka kryminalistyczna*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 2003; M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2001.

¹⁸ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka...*, op.cit., s. 279.

¹⁹ Ibidem, s. 280.

²⁰ J. Widacki, *Kryminalistyka...*, op.cit., s. 85.

a relacjonowaniem, tym mniej jasny obraz jest odtwarzany z pamięci. Na zdolność zapamiętywania, podobnie jak na percepcję, mają wpływ analogiczne czynniki obiektywne, fizjologiczne i psychiczne.

Kolejnym etapem formowania się zeznań jest odtwarzanie. Jest to moment relacjonowania w trakcie przesłuchania lub wywiadu. Oprócz wspomnianych już czynników obiektywnych, fizjologicznych i psychicznych osoby składającej wyjaśnienia wpływ na proces odtwarzania mają także warunki, w jakich ono przebiega, sposób prowadzenia wywiadu oraz osoba, która wywiad przeprowadza.

Z problematyką psychologicznych aspektów przesłuchania wiąże się zagadnienie motywacji do składania zeznań nieszczerych, wśród których wskazuje się:

- obawę przed odpowiedzialnością (karną, dyscyplinarną) osoby składającej zeznania lub jego bliskich, a także osób z nim związanych,
- obawę przed kompromitacją moralną,
- chęć ochrony innych osób,
- przekupstwo,
- chęć zemsty,
- tendencję do agrawacji (wyolbrzymianie, przejaskrawianie),
- chęć zwrócenia na siebie uwagi.

Oprócz trudności związanych z prawidłowym przeprowadzeniem przesłuchania, audytor śledczy musi zmierzyć się z niezwykle trudną oceną prawdomówności złożonych zeznań, która w praktyce sprowadza się do oceny:

- sposobu składania zeznań, w szczególności sposobu wypowiedzi, reakcji emocjonalnej osoby przesłuchiwanej, gestykulacji i mimiki, będących obserwacją i oceną tzw. symptomów werbalnych i behawioralnych wypowiedzi,
- treści zeznań w odniesieniu do oczywistych praw przyrody, zasad logiki itp.,
- tzw. apriorycznej wartości osoby przesłuchiwanej (cechy osobowościowe, inteligencja, wiedza itp.),
- motywacji do złożenia zeznań nieszczerych (czy dana osoba jest podejrzana i czy może być w jakiś sposób zainteresowana wprowadzeniem przesłuchującego w błąd),

oraz konfrontacji z pozostałymi dowodami – w przypadku audytu śledczego z innymi informacjami, materiałami, wyjaśnieniami innych osób²¹.

²¹ Ibidem, s. 106–108.

4. Oględziny

Niejednokrotnie niezbędne w pracy audytora śledczego jest skonfrontowanie rzeczywistości z zapisami dokonanymi w dokumentach. Często jedyną metodą jest dokonanie oględzin. Podobnie jak w przypadku przesłuchania, oględziny w rozumieniu prawa karnego są czynnością dowodową, podlegającą regułom dokumentacyjnym procedury karnej. Z punktu widzenia audytu śledczego najistotniejszy jest jednak aspekt wykrywczy czynności oględzin.

Metoda ta ma zastosowanie do czynności zmierzających do detekcji nadużycia związanego ze zdarzeniem gospodarczym, które miało wymiar materialny, tzn. wiązało się z fizycznym istnieniem jakiegoś przedmiotu. Na możliwość przeprowadzenia oględzin negatywnie oddziałuje upływ czasu, powodując zmiany fizyczne, zużycie lub likwidację ewentualnego przedmiotu oględzin. Upływ czasu często wyklucza możliwość przeprowadzenia wartościowych oględzin. Uznać to należy za największą wadę tej metody.

Oględziny, jeśli upływ czasu nie uniemożliwia ich przeprowadzenia, mogą ujawnić, czy przedmiot transakcji istnieje w rzeczywistości oraz jakie są jego cechy, warunkujące ocenę transakcji czy zdarzenia. Czynności oględzin dokonać można w odniesieniu do wielu elementów rzeczowego majątku trwałego i obrotowego, w szczególności środków trwałych lub zapasów.

Audytora, mając wątpliwości co do prawidłowości albo rzetelności zapisów związanych z nabyciem środków trwałych, nie może zrezygnować z dokonania ich oględzin. Inspekcja taka wykaże, czy dany środek istnieje w rzeczywistości, a także czy jego cechy fizyczne pozwalają uznać go za środek trwały, np. jest kompletny, zdolny do użytku, czy nie został w żaden sposób wycofany z użycia. Z kolei czynności oględzin w odniesieniu do zapasów utożsamić można z celowym, niezapowiedzianym spisem z natury.

Warunkiem niezbędnym do przeprowadzenia oględzin jest posiadanie informacji umożliwiających prawidłową identyfikację przedmiotu oględzin. W przypadku oględzin rzeczowych składników majątku łatwiej identyfikowane są rzeczy oznaczone co do tożsamości, tj. wg określonych cechy indywidualnych (przykładowo urządzenia elektroniczne oznaczone są marką, modelem, unikatowymi numerami seryjnymi). Trudniej identyfikowalne są rzeczy oznaczone co do rodzaju (gatunku), tj. według cech rodzajowych, właściwych dla większej liczby przedmiotów (przykładowo materiały produkcyjne oznaczone co do cech fizycznych i ilości).

5. Ekspertyzy

Kolejnym przykładem kryminalistycznej metody śledczej jest ekspertyza. To proces badania zakończony opinią wydaną przez specjalistę w określonej dziedzinie. Kryminalistyka korzysta z ekspertyz z wielu dziedzin nauki: medycyny, psychologii, ekonomii, a także nauk ścisłych: fizyki, chemii oraz innych. Część ekspertyz ma zastosowanie wyłącznie w kryminalistyce, jak na przykład ekspertyzy daktyloskopijne, osmologiczne, balistyczne. Inne mogą mieć z powodzeniem zastosowanie w różnych dziedzinach życia, w tym w audycie śledczym, np. ekspertyza informatyczna. Dostępność komercyjnych ekspertyz specjalistycznych, w tym informatycznych, jest coraz większa. Audytor, dysponujący odpowiednim poziomem wiedzy eksperckiej, doświadczeniem i niezbędnymi narzędziami, może samodzielnie przeprowadzić badanie lub skorzystać ze wsparcia specjalisty danej dziedziny. Opinia audytora śledczego także może stanowić ekspertyzę w rozumieniu przepisów karnych.

6. Analiza kryminalna

Literatura z dziedziny kryminalistyki coraz więcej miejsca poświęca analizie kryminalnej. Istotą analizy kryminalnej jest „poszukiwanie i identyfikacja powiązań między informacjami dotyczącymi przestępstwa lub przestępcy oraz wszelkimi innymi danymi uzyskiwanymi z różnych źródeł i wykorzystanie ich dla celów operacyjnych i procesowych”²². Jedną z najważniejszych cech analizy kryminalnej jest wykorzystanie danych wielowymiarowych, różnych rodzajowo i w znacznych ilościach. Analiza kryminalna jest analizą o wysokim stopniu zawansowania technologicznego. Warunkiem niezbędnym dla jej zastosowania jest dostępność informacji – danych w formie elektronicznej oraz narzędzi analitycznych w postaci specjalistycznego oprogramowania²³.

Kryminologiczne aspekty analizy kryminalnej dotyczą zwalczania przestępczości zorganizowanej, jednak ma ona zastosowanie przede wszystkim jako metoda śledcza. W tym zakresie pewne elementy analizy kryminalnej mogą mieć zastosowanie w audycie śledczym, w szczególności do spraw o dużym stopniu skomplikowania,

²² M. Kobylas, M. Hausman, *Analiza kryminalna jako narzędzie wspomagające zwalczanie przestępczości zorganizowanej*, „Policja” 2006, 3, s. 14.

²³ Przykładowe oprogramowanie analityczne to i² Analyst’s Notebook Premium, bazy danych, arkusze kalkulacyjne.

w których dopiero ujawnienie powiązań między pozornie niezależnymi informacjami ujawni mechanizm oszustwa czy nadużycia. Komercyjne ekspertyzy z zakresu analizy kryminalnej występują coraz częściej w ofercie firm świadczących usługi z zakresu detektywistyki i informatyki śledczej (ang. *computer forensic*).

Eksperci z dziedziny kryminalistyki wyróżniają kilka najważniejszych rodzajów analizy kryminalnej²⁴:

- analizę bilingów telefonicznych,
- analizę powiązań osobowych (powiązań lub sieci społecznych),
- analizę powiązań kapitałowych,
- analizę przepływów kapitałowych (analiza zdarzeń),
- analizę mechanizmów działalności przestępczej (ang. *modus operandi*²⁵),
- analizę wielowymiarową – łączącą wszystkie powyższe rodzaje analiz.

O ile dostępność danych będących w posiadaniu przedsiębiorstwa, np. pochodzących z jego własnych systemów księgowych, ewidencyjnych, rachunków bankowych, systemów ewidencji czasu pracy, nadzoru elektronicznego (monitoring) lub własnego sprzętu teleinformatycznego, ocenić należy jako dobrą (niezależnie od stopnia dostosowania danych do celów analitycznych), o tyle dostępność danych z innych źródeł – jako znacznie ograniczoną. Audytor śledczy nie dysponuje dostępem do szeregu baz danych wykorzystywanych przez organy ścigania. Poza danymi znajdującymi się w posiadaniu przedsiębiorstwa, analiza kryminalna przeprowadzana w ramach audytu śledczego ogranicza się do danych publicznie dostępnych. Do najważniejszych źródeł danych należą Krajowy Rejestr Sądowy, Centralna Ewidencja i Informacja o Działalności Gospodarczej, Krajowy Rejestr Długów, portale społecznościowe oraz branżowe, komercyjne bazy danych. Dane z tych źródeł mogą być pomocne w ujawnianiu nadużyć, z wykorzystaniem firm fasadowych, zwanych także firmami „krzakami”, zarejestrowanymi na osoby powiązane z pracownikami lub kadrą zarządzającą przedsiębiorstwem.

Na zakończenie rozważań na temat analizy kryminalnej wskazać należy, że w ramach audytu śledczego, może być przeprowadzona zarówno jako czynność śledcza (wykrywca), ujawniająca popełnione nadużycie i jego sprawcę, jak również może mieć charakter ekspertyzy specjalistycznej, ukierunkowanej na pozyskanie i zabezpieczenie dowodów oszustwa dla celów postępowania karnego.

²⁴ P. Chlebowicz, W. Filipkowski, *Analiza kryminalna. Aspekty kryminalistyczne i prawnodowodowe*, Wydawnictwo Lex a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011, s. 44.

²⁵ *Modus operandi* – sposób działania. W kryminalistyce pod pojęciem *modus operandi* kryje się charakterystyczny sposób zachowania się sprawcy czynu zabronionego.

7. Inne kryminalistyczne metody śledcze

Poza omówionymi w niniejszym artykule metodami kryminalistyka posługuje się także innymi narzędziami śledczymi, których wykorzystanie przez organy ścigania wynika wprost z ustawowych upoważnień. Metody te co do swej istoty daleko ingerują w konstytucyjnie chronioną sferę prywatności i ich stosowanie przez organy ścigania podlega szczególnej kontroli. Jako przykłady takich metod wskazać można obserwacje, podsłuchy czy kontrolę korespondencji.

Praktyczny wymiar tych metod zbliżony jest stosowaniu w przedsiębiorstwach różnych form nadzoru elektronicznego, wśród których najczęściej spotykane to:

- elektroniczne systemy ewidencji czasu pracy,
- wideonadzór z zastosowaniem kamer przemysłowych,
- monitoring aktywności pracowników w zakresie wykorzystania sprzętu komputerowego (tzw. oko szefa),
- montaż urządzeń lokalizujących GPS w pojazdach służbowych,
- rejestracja rozmów telefonicznych.

Problematyka legalności zastosowania powyższych metod jest niezwykle złożona i wykracza ona poza tematykę niniejszego artykułu²⁶. Należy jednak zwrócić uwagę na możliwość stosowania tych metod do ochrony interesów przedsiębiorstwa przed kradzieżami czy innymi nadużyciami pracowniczymi oraz ich praktyczne podobieństwo do kryminalistycznych metod śledczych, a w konsekwencji na możliwość ich wykorzystania w toku audytu śledczego.

8. Studium przypadku

W przedsiębiorstwie działającym w branży handlu detalicznego i hurtowego sprzętem elektronicznym zarząd zaniepokoiły sytuacje powtarzających się zwrotów gotówkowych związane z obsługą klientów detalicznych. Sytuacje takie miały miejsce w kilku sklepach należących do przedsiębiorstwa. Przeprowadzona we

²⁶ Brak jest w Polsce jednolitej, kompleksowej regulacji ustawowej w zakresie elektronicznych form nadzoru i monitoringu przemysłowego czy prywatnego. Obecnie przepisy prawne odnoszące się do tej problematyki znajdują się w kilku ustawach, w szczególności w ustawie z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1502) oraz ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 2135) oraz orzecznictwie sądowym.

własnym zakresie kontrola procesów związanych ze sprzedażą detaliczną nie wykazała nieprawidłowości. Zarząd zlecił jednak dodatkowe badania osobom posiadającym doświadczenie w zakresie czynności audytorskich, które dzięki zastosowaniu kryminalistycznych metod śledczych ujawniły proceder związany z fałszerstwem dokumentacji i wyłudzeniami kredytów.

Przeprowadzone przez audytorów szczegółowe badanie dokumentów wykazało, iż zwroty gotówki z kasy firmy dokonywane były przez sprzedawców w godzinach o małym natężeniu ruchu. Zwroty związane były z transakcjami zakupu sprzętu zawartymi dzień lub dwa dni wcześniej, które udokumentowano fakturą VAT oraz dołączonym do niej paragonem fiskalnym. Dokumentacji tej towarzyszył dokument WZ – wydania sprzętu z magazynu, opatrzony podpisem klienta. W treści faktury jako sposób płatności wskazano „inne”. Takie oznaczenie sposobu płatności stosowano dla płatności dokonywanych w systemie płatności ratalnych oferowanych klientom we współpracy z instytucją finansową. Ten sposób płatności stosowany był w firmie od kilku lat. Sprzedawcy firmy, jako osoby upoważnione, za pośrednictwem kanałów komunikacji elektronicznej, dokonywały weryfikacji zdolności kredytowej klienta i zawierały z nim, w imieniu instytucji finansowej, umowę pożyczki. Transakcja sprzedaży miała więc charakter bezgotówkowy, a jej ciężar finansowy przejmowała instytucja finansowa. W następstwie zawartej umowy pożyczki dokumentowano transakcję sprzedaży sprzętu.

Po upływie jednego lub dwóch dni, klient zwracał sprzęt, otrzymując gotówką równowartość zakupionego sprzętu. Sporządzano dokumenty korygujące transakcję, tj. protokół zwrotu sprzętu, korektę faktury oraz dokument PZ – przyjęcia sprzętu na magazyn.

Przeprowadzone w dalszej części audytu oględziny sprzętu będącego przedmiotem transakcji wykazały, iż nie był on nigdy użytkowany, a jego opakowanie nie zostało naruszone. Analiza numerów seryjnych urządzeń wykazała, iż te same urządzenia były przedmiotem kilku transakcji sprzedaży, a następnie zwrotów.

Audytorzy dokonali także przeglądu zapisów z kamer monitorujących sklep, co uprawdopodobniło możliwość wystąpienia przypadków, w których sprzedawcy dokonali jedynie czynności związanych z dokumentowaniem transakcji sprzedaży bez faktycznego wydania sprzętu nabywcy.

Rozstrzygająca wątpliwości okazała się analiza treści zapisów prywatnej korespondencji e-mail, prowadzonej przez jednego ze sprzedawców z wykorzystaniem sprzętu należącego do firmy. Ujawniła ona sytuacje, w których oferował on swoim znajomym możliwość uzyskania szybkiej pożyczki gotówkowej. Analiza aktywności

na portalach społecznościowych innych sprzedawców ujawniła ich powiązania towarzyskie z osobami klientów. Rozpytanie wśród innych pracowników firmy wykazało, iż sprzedawcy, zaangażowani w proceder, mimo zatrudnienia w różnych punktach handlowych, stanowili grupę koleżeńską.

W wyniku przeprowadzonego audytu zarząd przedsiębiorstwa dokonał wymiany personelu obsługującego sprzedaż detaliczną, wdrażając jednocześnie procedurę zabezpieczającą przed ponownymi przypadkami takich nadużyć.

Podsumowując opisany przypadek należy stwierdzić, iż włączenie do przeprowadzonego badania metod śledczych, takich jak pogłębione badanie dokumentów uwzględniające elementy z pozoru nieistotne, oględziny przedmiotu sprzedaży, rozpytanie wśród pracowników, oględziny zapisów monitoringu oraz komputerów wykorzystywanych przez sprzedawców, uzupełnione analizą powiązań towarzyskich pozwoliło na ujawnienie istoty nadużycia i jego sprawców, a także zebranie materiału dowodowego umożliwiające zarządowi podjęcie decyzji personalnych oraz wdrożenia środków zapobiegawczych.

9. Podsumowanie

Przedstawione w niniejszym artykule wybrane metody śledcze z pewnością nie stanowią wszystkich znanych kryminalistycy. Nie stanowią także wszystkich, które można zaadaptować na potrzeby audytu śledczego. Dokonany wybór stanowi jedynie próbę usystematyzowania metod śledczych, których wykorzystanie w praktyce audytu śledczego wynika częściej z intuicji i dociekliwości audytora, niż przyjęcia określonego jednolitego modelu badania.

Audyt śledczy korzysta obszernie z metod badania dokumentacji i sprawozdań finansowych opracowanych dla celów rewizji finansowej. Odmienność celów rewizji finansowej i audytu śledczego czyni te metody nieskutecznymi dla ujawniania nadużyć. Włączenie kryminalistycznych metod śledczych do zakresu czynności realizowanych w toku audytu śledczego wydaje się niezbędne dla realizacji celów, jakie zakłada audyt śledczy.

Bibliografia

1. Chlebowicz P., Filipkowski W., *Analiza kryminalna. Aspekty kryminalistyczne i prawnowodowodowe*, Wydawnictwo Lex a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011.
2. Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2001.
3. Góral R., *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2002.
4. Gruza E., *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym, problematyka kryminalistyczna*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2003.
5. Gruza E., Goc M., Moszczyński J., *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011.
6. Jagiełło D., *Statystyczne ujęcie oraz poziom świadomości społecznej w odniesieniu do przestępczości skierowanej przeciwko dokumentom*, w: *Dokument i jego badania*, red. R. Cieśla, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014.
7. Jasiński W., *Nadużycia w przedsiębiorstwie: przeciwdziałanie i wykrywanie*, Wydawnictwo Poltex, Warszawa 2013.
8. Kasprzak J., Młodziejowski B., Kasprzak W., *Kryminalistyka. Zarys systemu*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.
9. Kobylas M., Hausman M., *Analiza kryminalna jako narzędzie wspomagające zwalczanie przestępczości zorganizowanej*, „Policja” 2006, 3.
10. Kołakowska W., Lach B., *Psychologiczne determinanty zeznań świadków i osób składających wyjaśnienia*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 1998.
11. *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, PWN, Warszawa 1993.
12. Marek A., *Komentarz do kodeksu karnego. Część szczegółowa*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 2000.
13. Piórkowska-Fliger J., *Falsz dokumentu w polskim prawie karnym*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2004.
14. Schneider K., *Błędy i oszustwa w dokumentach finansowo-księgowych*, PWE, Warszawa 2007.
15. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1965.
16. Widacki J., *Kryminalistyka*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2012.

Selected Forensic Technologies and Their Potential Application to Forensic Audit

Summary

The paper discusses selected forensic investigation methods, such as, e.g. document examination, interrogation, inspection, expert opinions, and forensic analysis and suggests how they could be used in forensic audit.

The text addresses basic aspects of how reliability of documents is assessed and explains the notions of a document and forgery. It also heralds problems involved in assessing the authenticity of signatures and presents major aspects of testimony psychology that should be considered when assessing the truthfulness of accounts collected throughout the forensic audit. The author suggests possibilities to include actions similar to inspection and expert examination into forensic audit. The paper also explains the substance of forensic analysis, its typology and scope of application. It demonstrates similarities between digital surveillance methods used by enterprises and forensic investigation methods (surveillance and bugging).

Keywords: audit, forensic audit, forensic technology, forensic investigation methods
